

Bosnalı Bir Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi

Talip MERT*

Özet

Refik Efendi 1814 (1229)'te Bosna'nın Rogatica (Çelebipazarı) kasabasında doğmuştur. Babasının adı Ali, dedesinin adı Hacı Abdullah Efendi'dir. İlk tahsili sırasında babası vefat ettiğinden yetim kalmış, bunun üzerine de Saraybosna'ya gitmiştir. Mehmed Refik Efendi, burada hem tahsiline devam etmiş hem de mahkemede kâtiplik yapmıştır.

Refik Efendi 1833 (1249)'de İstanbul'a gitti. Tahsil hayatına Amca-zade Hüseyin Paşa ve Fatih Medresesi'nde devam etti.¹ Ahıskalı Ahmed Efendi ve Gürcü Mehmed Sâkıp Efendi'nin derslerine devam edip her ikisinden de icazet aldı.

Refik Efendi 1253 (1837)'de Şam'a gitti. Burada bir sene kaldı. Bu süre içerisinde Muhyiddin Arabî'nin eserleri üzerinde ciddi araştırmalar yaptı.

Refik Efendi, önce Vakıflarda memuriyete başlamıştır. Daha sonra ise Meşihat'ta geçmiş 1868'e kadar Meşihat'ın çeşitli dairelerinde çalışmıştır. Bu arada Varna, Bosna ve Eyüp kadılığı görevlerinde de bulunmuştur.

Refik Efendi 9 Ağustos 1866'da Şeyhülislam olmuştur. Bu makamda 30 Nisan 1868'e kadar görev yapan Refik Efendi bu görevden sonra Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'ya atanmış 20 Nisan 1871'de ise vefat etmiştir. Kabri Fatih Camii haziresindedir.

Çok çalışkan ve büyük bir fıkıh âlimi olan Refik Efendi'nin çok başarılı bir memuriyet hayatı vardır. Şeyhülislam Hacı Refik Efendi memur olduğu müddet içerisinde en yüksek ilmi rütbeleri aldığı gibi devletin en büyük dereceli nişanları ile de taltif olunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Refik Efendi, Rogatica, Şeyhülislam, medrese, Hüseyin Efendi, Fatih Medresesi, Şam, Saraybosna, İbn-i Arabi, Akri...

Abstract

Refik Efendi was born in 1814 (H. 1229) in Rogatica (Çelebipazarı), Bosnia. His father is Ali and his grandfather is Hacı Abdullah. Refik Efendi was attending elementary school when his father passed away. Refik Efendi moved to Sarajevo (Saraybosna) after the incidence, where he continued his education and worked as a clerk at the judicial court.

Refik Efendi moved to Istanbul in 1833 (H.1249) and attended Amca-zade Hüseyin Pasa Medrese and Fatih Medrese.(1) He attended the

* Öğr. Gör. Marmara Üniv. Fen-Edb. Fak., Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü (tmert@marmara.edu.tr).

¹ [Ali Emiri Efendi], *İlmiye Salnamesi*, s. 596- 599, Matbaa-i Amire Daru'l-hilafeti'l-aliyye 1334.

lectures of Ahiskalı Ahmed Efendi and Gürcü Mehmet Efendi, and acquired certificates (icazet) from both.

Refik Efendi traveled to Damascus (Şam) in 1837 (H. 1253) and stayed there for a year. During his stay, he conducted detailed studies on Ibn Arabi's works.

Following his trip to Damascus, Refik Efendi first started working at the the Directorate of Foundations (Evkaf) and then moved to the Directorate of Religious Affairs (Müşihat) where he served at various positions until 1868.

Refik Efendi was the Chief Religious Officer (Şeyhülislam) from August 9, 1866 to April 30, 1868 and after that he served as a member of the Assembly of Ministers (Meclis-i Mahsus-ı Vukelâ) until his death on April 20, 1871. He is buried at the cemetery of the Fatih Mosque.

Refik Efendi, a hardworking and a very successful civil servant of his times, was also a master of Islamic jurisprudence (Fıkıh). He acquired highest scientific degrees and was awarded the most prominent state decorations of the era.

Key Words: Refik Efendi, Rogatica, Şeyhülislam, medrese, Hüseyin Efendi, Fatih Medresesi, Şam, Saraybosna, İbn-i Arabi, Akri...

Mehmed Refik Efendi

Refik Efendi 1814 (1229)'te Bosna'nın Rogatica (Çelebipazarı) kasabasında doğmuştur. Babasının adı Ali, dedesinin adı Hacı Abdullah Efendi'dir. İlk tahsili sırasında babası vefat ettiğinden yetim kalmış, bunun üzerine de Saraybosna'ya gitmiştir. Mehmed Refik Efendi, burada hem tahsiline devam etmiş hem de mahkemede kâtiplik yapmıştır.

1832 (1248)'de Bosna Kadısı olan Ispartalı Hüseyin Efendi, kâ-tibi Refik Efendi'nin zekâ ve gayretini yakından görüp takdir ettiğinden 1833 (1249)'de onu beraberinde İstanbul'a getirdi. Refik Efendi İstanbul'da Hüseyin Efendi'nin kızıyla evlendi.

Tahsil hayatına bundan sonra İstanbul'da devam eden² Refik Efendi'ye Saraçhanebaşı'nda bulunan Amca-zade Hüseyin Paşa Medresesi'nde bir oda tahsis olundu. Refik Efendi hem bu medreseye, hem de Fatih Medresesi'ne devam etti.³ Ahiskalı Ahmed Efendi'den dinî ve felsefi ilimler, Gürcü Mehmed Sâkıp Efendi'den ise ferâiz okuyup her ikisinden de icazet aldı.

² [Ali Emirî Efendi], *İlmiye Salnamesi*, s. 596- 599, Matbaa-i Amire Daru'l-hilafeti'l-aliyye 1334.

³ Ahmed Lütfü Efendi, *Tarih-i Lütfü*, Münir Aktepe neşri, cilt 13 / 11, Türk Tarih Kurumu Yayını (TTK), Ankara 1990.

Refik Efendi 1253 (1837)'de kayınpederi Hüseyin Efendi ile beraber Şam'a gitmiş, burada Muhyiddin Arabî'nin anlaşılması zor eserleri üzerinde ciddi araştırmalar yapmış ve onun hakkında sağlam bilgiler edinmiştir.

Mehmed Refik Efendi Şam'da bulunduğu günlerde Şam'da medfun bulunan son devir Nakşibendî büyüklerinden Halid-i Bağdadi'nin (1779- 1827) mümtaz halifelerinden Abdülfettah Akri'den (?- 29.06. 1864) aldığı izinle Nakşibendî Tarikatı'na girdi. 1838 (1254)'de kayınpederi Hüseyin Efendi'nin Şam'da vefatı üzerine İstanbul'a döndü. İlmî çalışmalarına İstanbul'da devam etti. Bu çalışmalarında birçok ilimle uğraşmakla beraber bilhassa fıkıh ilmine daha fazla yer verdi. Bu sahada büyük mesafeler kat etti.

Bu arada mülazimeten (stajyer, bir süre ücretsiz çalışan memur) Teftiş-i Evkaf Kalemî'nde memuriyete başladı.

1840 (1256)'ta memuriyetini Fetvahane'ye nakletti.

1841 (1257)'de Eyyüb Mahkemesi'nin bâb kadılığından⁴ tekrar Meşihat'e dönen Refik Efendi'ye 14 Haziran 1842 (5 Ca. 1258)'de Şeyhülislam Mekki-zade Mustafa Asım Efendi'nin arzı üzerine "İbtidâ-yı dâhil"⁵ rütbesi tevcih olundu.⁶

1844 (1260)'te Varna Kadılığı'na tayin olunan Refik Efendi buradaki hizmetinin sona ermesi üzerine İstanbul'a döndü. Fetvahane'deki vazifesine devam etti.

Fetva Emîni Meşreb-zade Mehmed Arif Efendi'nin başka bir göreve atanması üzerine 1846 (1262)'da bu makama imtihanla Mehmed Refik Efendi getirildi. Refik Efendi'nin ilmî rütbesinin düşük, yaşının da genç olması bazı dedikodulara sebep oldu. Bu günlerde onu bu makama getiren Şeyhülislam Mekki-zade Mustafa Asım Efendi vefat etti. Yeni gelen Şeyhülislam Arif Hikmet Bey de Mehmed Refik Efendi'nin ilmî kudretini anlayınca onu bu makamda bıraktı.

⁴ *İlmiye Salnamesi*, s. 596- 599.

⁵ Osmanlı Devleti'nde XVIII. Asırdan itibaren medreselerde kullanılan ilmiye rütbele-ri aşağıdan yukarıya doğru şöyle idi: Hâriç (ibtida-yı hâriç ve hareket-i hâriç), Dahil (ibtida-yı dahil ve hareket-i dahil), Sahn (musıla-i sahn ve sahn-i seman) Altmışlı (ibtida-yı altmışlı ve hareket-i altmışlı), Süleymaniye (musıla-i Süleymaniye, hâmise-i Süleymaniye, daru'l-hadis-i Süleymaniye). Mehmet İbşirli, "Medrese, Osmanlı Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, c. 28 / 330, Ankara 2003.

⁶ Osmanlı Arşivi (O. A), Cevdet Maarif (C. Maarif) tasnifi, no: 3678

Refik Efendi, 1848 (1264)'de İzmir pâyesiyle Bosna kadısı, 1849 (1265)'da Edirne, 1850 (1266)'de Haremeyn-i muhteremeyn pâyesini aldı.⁷

3 Eylül 1853 (29 Zilkade 1269) tarihinde Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin talebi ile Refik Efendi'ye Gelibolu Kazası arpalık olarak verildi.⁸

1854 (1270)'te İstanbul pâyesine terfi etti.

1856 (1272)'da Evkaf Müfettişliği'ne, 1857 (1273)'de "Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer" azalığı da üzerinde kalmak üzere sadreyn (Anadolu ve Rumeli Kadiaskerleri) müsteşarlığına tayin edildi.

1858 (1274)'de tekrar Fetva Eminliği'ne, aynı yılın Ramazan ayında da Anadolu Kadiaskerliği'ne terfi' eyledi.

Refik Efendi'ye Nişan Verilmesi

Refik Efendi 1858'in Nisan ayı sonlarında (Ramazan 1274) Anadolu Kadiaskerliği'ne terfi' ettikten üç ay sonra hâmil olduğu nişanı da değiştirilmiştir. Daha önce III. Rütbeden Mecidî Nişanı'nı hâmil olan Refik Efendi 3 Eylül 1858 (24 Muharrem 1274)'de II. Rütbeden Mecidî Nişanı'na nail olmuştur. Bununla ilgili arşiv belgeleri şöyledir:

"İstanbul pâyelilerinden olup daha önce uhdesine Anadolu pâyesi tevcih olunan... Fetva Emiri Refik Efendi'nin III. Rütbeden haiz olduğu Mecidiye Nişanı'nın tebdiliyle II. Rütbeden bir nişan verilmesi Meşihat'ça münasip görülüp icabının yapılması için de Sadaret'e havale edilmiş bulunmaktadır. Bu hususta emir ve irade yüce Sadaret makamındır." 3 Eylül 1858 (24 Muharrem 1274).

[Şeyhülislam] Arif [Hikmet]

Şeyhülislam'ın bu yazısını Sadaret 13 Eylül 1858'de saraya yazarak devrin Padişahı Abdülmecid Han'dan irade istemiştir. 14 Eylül tarihinde padişah bu konuda lüzumlu olan iradeyi vermiş ve Refik Efendi'nin II. rütbeden Mecidî Nişanı alması gerçekleşmiştir.⁹

⁷ *İlmiye Salnamesi* s. 597.

⁸ O. A, Sadaret Divan-ı hümayun (A. DVN 91 / 77

⁹ İrade, Dâhiliye (İ. DH) 413 / 27379.

Padişah'tan çıkan bu iradeyle beraber Sadaret, 21 Eylül 1858'de Refik Efendi'nin yeni nişanı ile bu nişana ait beratını Meşihat'a göndermiştir.¹⁰

1858'de Anadolu Kadıaskerliği'ni sadece pâyeye olarak alan Refik Efendi 21 Mart 1864 (12 Şevval 1280)'te bu makama bilfiil tayin edilmiştir. Bu tayinle ilgili olarak Şeyhülislam'ın yazdığı belge arşivde henüz bulunamadı. Ancak Sadaret'in padişaha arzı ve padişahın da bu arzı tasdiki yani iradesi eldedir. Padişah'tan çıkan iradenin tarihi ise 22 Mart 1864'tür.¹¹

7 Haziran 1865 (12 Muharrem 1282)'te Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' riyaseti uhdesinde kalmak üzere Meclis-i Vâla azalığına tayin edilen Refik Efendi bu yıl hacca da gidip hacı oldu. Hacı Refik Efendi'nin bu göreve tayini şöyle olmuştur:

"Meclis-i Vâla azasından Kadıasker Tahir Efendi'nin vefatı üzerine Meşihat bu vazifeye Mehmed Refik Efendi'nin tayinini istemiş, padişah'tan da irade alınmıştır. Refik Efendi'nin fetva emini maaşı ile arpalığından geliri olan 14.850 kuruştur. Arpalığından gelen 6350 kuruşa merhum Tahir Efendi'nin münhal maaşından da 8500 kuruş ilavesiyle eski maaşı kadar bir aylık alması... Münasip görülmüştür. Bu maaşla ilgili olarak hazinece de gerekli muamelenin icrası..."¹²

M. Refik Efendi 9 Ağustos 1866 (27 Rebiulevvel 1283)'da Hüsameddin Efendi'den sonra Şeyhülislam olmuştur. Bu makamda 30 Nisan 1868 (7 Muharrem 1285)'e kadar görev yapan Refik Efendi bundan sonra "Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ" ya atanmıştır.

Refik Efendi'nin görevden ayrılmasının hemen ardından kendisine 5 Mayıs 1868 (12 Muharrem 1285)'de 20.000 kuruş¹³ maaş tahsis olunmuştur.¹⁴ Mehmed Refik Efendi 6 Mayıs 1868 tarihli ve bizzat eliyle yazdığı bir yazı ile kendisine tahsis olunan bu maaştan dolayı teşekkür etmiştir.¹⁵ Devrin sadrazamı Hacı Refik Efendi'nin yazdığı teşekkür yazısını 11 Mayıs'ta saraya sunmuştur. Bir gün sonra saraydan gelen cevabî yazıda Sultan Abdülaziz'in Refik Efendi'nin bu davranışından çok memnun kaldığı bildirilmiştir.¹⁶

¹⁰ A. MKT. NZD (Sadaret Mektubi Kalemî Nezaretler evrakı) 264 / 76.

¹¹ İ. DH 523 / 36074.

¹² Sadaret, Mektubi Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM) 334 / 70.

¹³ 20.000 kuruş 200 Osmanlı altınıdır. Bu devirde 1 altın ise 22 ayar 7,20 gramı ağırlığında idi.

¹⁴ A. MKT. MHM 406 / 71.

¹⁵ İ. DH 575 / 40053 a.

¹⁶ İ. DH 575 / 40053 b.

Hacı Refik Efendi'nin vefatından sonra devlete iade edilen Osmanî Nişanı'nın 35.000 kuruş değerindeki mücevherleri hükümetçe ailesine bağışlanmıştır. 29 Ekim 1871.¹⁷

Refik Efendi'nin Vefatı ve Ailesi

Son görevi Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ azalığı olan Refik Efendi 20 Nisan 1871 (29 M. 1288)'de ateşli bir hastalığa yakalanarak vefat etmiş ve Fatih Cami-i Şerifi haziresine defn olunmuştur. Refik Efendi'nin vefatını Vak'anüvis Lütfü Efendi şöyle anlatıyor:

"Eski Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi bu sene Muharremi'nin sonlarında Fatih'te Emir Buhari Tekkesi civarındaki konağında Naim Cenneti'ne göçtü. Refik Efendi fıkıh ilminde asrının yegânesi, biricik otoritesi idi."

Vefatı üzerine devrin ricalinden Sami Paşa da şu tarihi düşürmüştür

"Âl-i abâ-yı emcâd târîhe etdi imdâd

Gitti Refik Efendi Dergâh-ı lâ-Yezal'e" (1288)

Mezarı evvelce İstanbul surlarının dışındaki Bâhir Mustafa Paşa Dergâhı'nda eski şeyhülislamlardan Meşreb-zade Mehmed Arif Efendi'nin mezarı yanında kazılıp hazırlanmış iken Sultan Abdülaziz'in iradesi ile Fatih Camii haziresinde toprağa verilmiştir.

Elde bulunan arşiv kayıtlarına göre Refik Efendi'nin bir kızı, bir veya iki erkek kardeşi, ilmiye mensubu iki tane de yeğeni vardır. Kardeş veya kardeşleri ile kızının adı henüz bilinmemektedir. Yeğenleri ise Ahmed Arif ve Lutfullah Efendilerdir. Yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Ahmed Arif Efendi Haziran 1874 (1291)'te Lütfullah Efendi ise 15 Haziran 1880 (2 S. 1297)'de vefat etmişlerdir.¹⁸ Ahmed Arif Efendi'nin arşiv belgeleriyle tespit edilebilen görevleri şunlardır:

13 Ekim 1863 (29 R. 1280)'te "İbtida-yı Hariç" rütbesini alan Arif Efendi 5 Mayıs 1866 (19 Z. 1282)'da Musıla-i Süleymaniye rütbesi ile Ali Paşa-yı Cedid Müderrisliğine,

2 Nisan 1867 (27 Za. 1283)'de "Musıla-i Süleymaniye rütbesi ile Mütercim Sinan Medresesi Müderrisliğine,

¹⁷ İ. DH 640 / 44537.

¹⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* c. 2 / 415, Daruttibaati'l-Amire 1311.

7 Mart 1868 (13 Za. 1284)'te "Hâmise-i Süleymaniye" rütbesi ile Sultan Selim Medresesi Müderrisliğine tayin olmuştur.¹⁹

Refik Efendi'nin diğer yeğeni Lütfullah Efendi'nin ise "İbtida-yı hâriç" rütbesiyle Ülâ-yı Lütfiye Medresesi'nde müderris olduğu biliniyor.²⁰

Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi'nin yine ilmiye mensubu iki tane de kayın biraderi vardır. Bunlar Ahmed Muhtar Halid ile Mehmed Tevfik Efendilerdir. Bunlar da çeşitli ilmî rütbelerle müderrislik yapmışlardır.²¹ Ahmed Halid Efendi'nin 1864'te Kartal Kadısı olduğuna dair de elimizde bir belge bulunmaktadır.²²

Mehmed Refik Efendi zamanında iffet, asalet, ilim ve fıkıhta benzersiz bir kimse idi. İlmî kıymetine gölge düşürecek herhangi bir muamelesi görülmemiştir. Herkesin hüsn-ü zan ve senasına mazhar olmuş fazilet timsali bir kişi idi. Cenazesinde nazırlar, vezirler ve ulema hazır bulunmuştur. Cevdet Paşa:

"- Buraya bir fıkıh hazinesi defn ediyoruz" demiş ve gözyaşları arasında kabre konulmuştur. Bosna'nın ilim ve irfan yıldızı Mehmed Refik Efendi'nin kullandığı mühründe "**Ni'me'r-refik Muhammed**" ibaresi yer almaktaydı.

Refik Efendi murassa Osmanî, birinci Mecidî nişanlarının hâmilisi idi. 1850 (1266)'de basılmış *Feteva-yı Feyziye me'an-nükul* adlı bir de eseri vardır.²³

Refik Efendi hayır eseri olarak doğum yeri olan Çelebipazarı (Rogatica)'da bir cami ile bir de sıbyan mektebi yaptırmıştır.²⁴

Rogatica'daki bu cami-i şerif hakkında bulunabilen bilgiler şöyledir: Rogatica'daki en eski camilerden biri Tekke Camii'dir. Bu cami-i şerif Rakitnica Nehri'nin sol kıyısında bulunuyordu. On altıncı asrın başlarında Sinan Vojvoda (Duka) bir cam yaptırmış, bu caminin etrafında da bir mahalle kurulmuştur. Zamanla bu cami-i şerif tahrip olduğundan 1663'te Cafer Çelebi burayı yeniden ihya etmiştir. Bu cami de 1870'e kadar ayakta kalabilmiştir. İş bu 1870 senesinde Şeyhülislam Refik Efendi bu camiyi temellerinden itibaren yeniden inşa ettirmiş, 21 Ekim 1870 tarihli bir vakfiye ile de bu camiye bazı gelirler tahsis etmiştir. Bu vakfiyede caminin Cafer

¹⁹ O. A. Rûs Defteri 224 / 13, 23, 24, 133.

²⁰ Rûs Defteri 224 / 135.

²¹ Rûs Defteri 224 / 13, 20, 23, 24, 31, 42, 51.

²² Anadolu Sadareti Mahkemesi c. 46 / 41.

²³ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, sene 1294 s. 32.

²⁴ *İlmiye Salnamesi* s. 599.

Paşa Camii'nin temelleri üzerinde inşa edildiği kayıtlıdır. Caminin iç kısmı 9,60 x 7,40 eba'dındadır. Caminin ahşap tavanı ile mahfelindeki tezyinatın sanat değeri olduğu kayıtlarda yer almıştır. Cami haziresinde de birkaç tane mezar taşı bulunmaktaydı. Refik Efendi'nin hayratı olan bu cami 1943'te uğradığı bir tahribattan sonra bir daha ihya edilememiş, dolayısıyla da yıkılıp gitmiştir. Bu cami-i şerif faal olduğu yıllarda Mehmed Refik Efendi'nin makamından dolayı "Şeyhülislam Camii" diye adlandırılmıştır.²⁵ Bu cami ile ilgili olarak Bosnalı Fazıl Paşa'nın yazdığı şiir şöyledir:

"Şeyhülislâm-ı fezâil şîme Mevlânâ Refik
Eyleyip ihyâ, bere bezl-i himmet subh u şam
Kalmamış idi esâsından eser bu ma'bedin
Cami' tekke müsemmasıyla olmuşken benam
Hürmet etdi mesken-i âba-yı ecdâda hem
Eyledi bu câmii inşa sa'y ü ihtimam.
Hak muvaffak kıldı itmâmın müyesser eyledi
Oldu zâtı mazınna- i hayr, duâ-yı hâs u âm.
Söyledi **Fazıl** bu zîbâ mısra' tarihin
Yaptı ma'bedi tarz-ı âli, sâbıkan müftü'l-enâm."²⁶

1287 (1870).

Şair Fazıl Paşa'nın hemşehrisi Hacı Mehmed Refik Efendi'nin Rogatica'da yaptırdığı sıbyan mektebi için yazdığı tarih ise şöyledir:

"Sâhibü'l-hayr-ı ibadetgâh-ı erbâb-ı yakîn
Yaptı bu nev mekteb-i sıbyânı etti şâd u kâm
Yazdı **Fâzıl** bu gevher mısrayla tarihin
Mektebi bünyân kıldı sâbıkan müftü'l-enam."²⁷

1287 (1870).

²⁵ Mehmed Muyeziñovic, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovina* c. II / 93, 94. Boşnakçadan tercüme, Mr. Amina Siljak- Jesenkovic.

²⁶ Mehmed Muyeziñoviç, *age*, c. 2 / 93, 94.

²⁷ Mehmed Muyeziñoviç, *age*, c. 2 / 93, 94.